

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.23>

ІНСТИТУТ ВІЙСЬКОВОГО ОМБУДСМАНА КРІЗЬ ПРИЗМУ НОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Росяк С.Т.,

*здобувачка вищої освіти**навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,**Львівського державного університету внутрішніх справ*

ORCID: 0009-0000-6196-8363

Росяк С.Т. Інститут Військового омбудсмена крізь призму нового законодавства.

Вказується, становлення демократичної, правової держави вимагає постійного вдосконалення механізмів контролю за діяльністю органів сектору безпеки та оборони, особливо в період воєнного стану. Ефективність Збройних Сил України та інших військових формувань певною мірою залежить не тільки від матеріально-технічного рівня забезпечення, а й від стану дотримання прав та свобод військовослужбовців. Питання забезпечення ефективного демократичного контролю у сфері національної та воєнної безпеки набуває особливого значення в умовах триваючої збройної агресії проти України. Одним із ключових елементів даного контролю виступає нововведений інститут Військового омбудсмена, створення якого передбачає запровадження незалежного механізму захисту прав військовослужбовців та цивільного персоналу у секторі оборони. Важливим кроком у розбудові демократичної моделі управління у сфері воєнної безпеки стало прийняття Закону України «Про Військового омбудсмена», проте, на практиці реалізація цієї інституції, на нашу думку, може стикнутись з низкою правових, організаційних та процедурних викликів. Актуальність теми також зумовлена потребою у формуванні науково обґрунтованих підходів до визначення місця нової інституції у системі органів, що забезпечують національну безпеку, а також ефективні механізми взаємодії з іншими органами державної влади, громадським суспільством та Збройними силами України. У роботі вперше здійснено спробу розкрити інститут Військового омбудсмена не лише як суб'єкта захисту прав військовослужбовців, а й як структурний компонент механізму забезпечення воєнної та національної безпеки держави. Також обґрунтовано концептуальні підходи визначення місця та ролі Військового омбудсмена в системі національної безпеки, проаналізовано проблеми реалізації положень нового Закону України «Про Військового омбудсмена» та запропоновано шляхи вдосконалення правового регулювання його діяльності. Сформульовано науково-практичні рекомендації щодо посилення інституційної незалежності Військового омбудсмена та удосконалення процедур звернень військовослужбовців.

Ключові слова: Військовий омбудсман, національна безпека, воєнний стан, захист прав військовослужбовців, воєнна безпека, демократичний контроль.

Rosiak S.T. The Institution of the Military ombudsman through the prism of the new legislation.

It is indicated that the formation of a democratic, legal state requires constant improvement of mechanisms for controlling the activities of security and defense sector bodies, especially during martial law. The effectiveness of the Armed Forces of Ukraine and other military formations to a certain extent depends not only on the material and technical level of support, but also on the state of observance of the rights and freedoms of servicemen. Ensuring effective democratic oversight in the field of national and military security has acquired particular significance in the context of the ongoing armed aggression against Ukraine. One of the key elements of such oversight is the newly introduced institution of the Military Ombudsman, the establishment of which предсмагтриє the creation of an independent mechanism for the protection of the rights of servicemen and civilian personnel within the defence sector. An important step towards the development of a democratic model of governance in the sphere of military security was the adoption of the Law of Ukraine "On the Military Ombudsman"; however, in practice, the implementation of this institution may, in our view, encounter a number of legal, organizational, and procedural challenges.

The relevance of the topic is also обусловлена the need to develop scientifically grounded approaches to determining the place of the new institution within the system of bodies ensuring national security, as well as to establishing effective mechanisms of interaction with other public authorities, civil society, and the Armed Forces of Ukraine. This article makes an initial attempt to conceptualize the institution of the Military Ombudsman not only as a subject for the protection of the rights of servicemen, but

also as a structural component of the mechanism for ensuring military and national security of the state. Furthermore, the paper substantiates conceptual approaches to defining the place and role of the Military Ombudsman within the national security system, analyses the problems related to the implementation of the provisions of the new Law of Ukraine "On the Military Ombudsman", and proposes ways to improve the legal regulation of its activities. Scientific and practical recommendations are formulated with regard to strengthening the institutional independence of the Military Ombudsman and improving procedures for lodging complaints by servicemen.

Key words: Military Ombudsman, national security, martial law, protection of the rights of servicemen, military security, democratic oversight.

Постановка проблеми. Становлення демократичної, правової держави вимагає постійного вдосконалення механізмів контролю за діяльністю органів сектору безпеки та оборони, особливо в період воєнного стану. Ефективність Збройних Сил України та інших військових формувань певною мірою залежить не тільки від матеріально-технічного рівня забезпечення, а й від стану дотримання прав та свобод військовослужбовців. Саме в цьому контексті особливого значення набуває інститут Військового омбудсмана – спеціалізований орган, основним вектором діяльності якого є забезпечення законності, гуманності та справедливості у сфері військової служби. Тривалий час проблематика діяльності військових омбудсманів залишалась поза увагою наукової спільноти України, адже дана інституція була характерною переважно для держав із розвиненими демократичними традиціями. Її радше розглядали як категорію, що варто впровадити у систему правозахисних органів України, а не як самостійного суб'єкта контролю у сфері безпеки та оборони, із правовим статусом, завданнями, повноваженнями та процедурною проблематикою їх реалізації. Враховуючи ухвалення Закону України «Про Військового омбудсмана» та початок інституційного формування цього органу, дослідження його правової природи, повноважень, місце у системі національної безпеки та практичних аспектів реалізації набуває важливого наукового та прикладного значення.

Метою дослідження є: наукове осмислення сутності, правового статусу ролі, теоретичних засад, правових підстав та проблем реалізації інституту Військового омбудсмана в Україні як інструменту демократичного контролю у сфері національної та воєнної безпеки, а також його перспектив та ефективного функціонування на основі положень нового законодавства.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика інституту Військового омбудсмана та його ролі у механізмі захисту прав людини неодноразово ставала предметом наукових досліджень як у вітчизняній, так і в зарубіжній правовій доктрині. Загальнотеоретичні та конституційно-правові засади функціонування омбудсманських інституцій, питання їх правового статусу, гарантій незалежності та місця у системі органів публічної влади розглядалися у працях Б Бакленд Б., Макдермотт В., Марцеляк О.В., Сарнавський М., Росяк С.Т., Проць І.М., Єсімов С.С., Шопіна І.М. та інших науковців.

Виклад основного матеріалу. Становлення інституту Військового омбудсмана в Україні є результатом сукупності політичних, соціальних, правових та безпекових чинників. Його створення є не лише кроком у напрямі посилення захисту прав військовослужбовців, але й важливим елементом розбудови демократичного державного управління в умовах воєнного стану та підтримання євроінтеграційного курсу держави. Можемо виділити п'ять основних, на наш погляд, передумов заснування інституту Військового омбудсмана в Україні: 1. Загострення безпекової ситуації у зв'язку із збройним конфліктом в Україні; 2. Потреба у незалежному контролі за дотриманням прав людини у військовому середовищі; 3. Підтримка євроінтеграційного курсу та наближення до стандартів НАТО; 4. Реформа сектору безпеки та оборони; 5. Соціальний запит на підвищення довіри до державних інституцій у військовій сфері.

Першою та найважливішою передумовою стало погіршення безпекової ситуації після початку російської агресії у 2014 році, та особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році. Чисельність Збройних Сил України та інших військових формувань значно зросла, що призвело до розширення кола правовідносин, у яких виникають проблеми із забезпеченням прав військовослужбовців. Найпоширенішими є неналежні умови служби, несвоєчасне фінансове забезпечення, неналежна медична допомога, порушення у сфері дисципліни, проблеми із соціальними гарантіями для членів сімей загиблих військовослужбовців. Водночас механізми реагування, наявні в системі Міністерства оборони та інших відомств, обмежені та залежать від командування. Також є необхідність у незалежному моніторингу прав людини у військовому середовищі. Система внутрішніх перевірок та дисциплінарних комісій не забезпечує достатньої неупередженості, а скарги від військовослужбовців часто не розглядаються об'єктивно. Водночас Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має широкі, але неспеціалізовані повноваження, що не дозволяє йому приділяти достатньо уваги конкретним питанням військової служби.

У п. 63 Стратегії національної безпеки України, затвердженій рішенням РНБО від 14 вересня 2020 року, акцентується, що належний рівень захисту держави від загроз національній безпеці можливий лише за умови розвитку сектору безпеки і оборони. Ключовими напрямками такого розвитку визначено посилення демократичного цивільного контролю, удосконалення управлінських механізмів, зміцнення нагляду та підвищення відповідальності посадових осіб відповідних органів [1]. Тому виникла потреба у створенні компетентного органу, що спеціалізується на захисті прав військовослужбовців та діє незалежно від командних структур, передумовою цього стала реформа сектору безпеки та оборони, яка розпочалася з прийняття Закону України «Про національну безпеку України» (2018), що визначає принципи демократичного цивільного контролю. У рамках цієї реформи передбачається створення нових інституцій, покликаних забезпечити прозорість діяльності правоохоронних органів, включаючи парламентський та громадський контроль. Запровадження посади військового омбудсмена є логічним продовженням цього процесу, оскільки це інституція, яка має стати самостійним суб'єктом контролю у військовій сфері.

Дотримання Україною стандартів НАТО та ЄС, підкреслює важливість створення посади військового омбудсмена, оскільки у розділі 1 Політичні та економічні Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ) питання є вимога: «г) встановити належний демократичний та цивільний контроль над своїми Збройними силами» [2]. Створення інституту Військового омбудсмена на 30% приблизило Україну до виконання даного припису. Для реального виконання припису Військовому омбудсману необхідно фактично проявити свою інституційну спроможність впливати на управлінські рішення, забезпечити ефективний розгляд скарг військовослужбовців, а також ініціювати внесення змін до нормативних актів у випадку систематичних порушень прав. При таких умовах можна говорити про дотримання стандартів НАТО та ЄС. Подібна практика існує в більшості країн-членів Альянсу (Німеччина, Норвегія, Канада, Польща), де військові омбудсмани не лише розглядають індивідуальні скарги, а й беруть участь у формуванні політики у сфері військової служби. Врахування цього досвіду є важливим елементом оборонної реформи України.

Масова участь громадян в обороні країни створює очікування справедливого, відкритого та законного ставлення до військовослужбовців. Відсутність ефективної системи захисту їхніх прав може призвести до зниження морального духу, недовіри до держави, внутрішньої напруженості у військовому середовищі. Військовий омбудсман, здатний виступати посередником між військовими та владою, забезпечує довіру та комунікацію між військовими та суспільством. Тобто, ще однією важливою передумовою є суспільна потреба у підвищенні довіри до державних інституцій у військовій сфері.

Згідно із Законом України «Про національну безпеку України», дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони є одним із основних принципів, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони. Його суть полягає у підзвітності військових структур суспільству через парламент, уряд, судову владу та незалежні інституції. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 1 цього Закону: «демократичний цивільний контроль – комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України» [3]. Якщо порівняти елементи, що становлять предмет цивільного контролю та ст. 8 Закону України «Про Військового омбудсмана» - «Основні завдання Військового омбудсмана» [4] – то можна зробити висновок, що частину нормального функціонування складових предмету цивільного контролю забезпечує діяльність Військового омбудсмана.

Чинне законодавство визначає, що Військовий омбудсман є посадовою особою, через яку Президент України відповідно до статті 106 Конституції України та статей 4 і 5 Закону України «Про національну безпеку України» здійснює демократичний цивільний контроль за сектором безпеки і оборони з питань забезпечення дотримання органами військового управління (органами управління), командирами (начальниками) прав військовослужбовців у зв'язку з виконанням ними обов'язків військової служби, резервістів та військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, членів добровільних формувань територіальних громад у зв'язку з їх участю в підготовці та виконанні завдань територіальної оборони чи безпосередньою участю у бойових діях, осіб, які на добровільній і конфіденційній основі залучаються до виконання завдань руху опору на тимчасово окупованих територіях України, а також особового складу правоохоронних органів, залучених до безпосередньої участі в бойових діях [5, с. 74].

Аналізуючи ст. 9 «Права Військового омбудсмана», Військовий омбудсман зобов'язаний займати особливе місце в структурі демократичного контролю. На відміну від класичного парламентського

Уповноваженого з прав людини, який має широкі повноваження, військовий омбудсмен спеціалізується на питаннях, пов'язаних з діяльністю збройних сил, інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення та територіальної оборони. Його завдання полягає не лише в розгляді скарг, а й у проведенні незалежного моніторингу умов служби, розслідуванні порушень гуманітарного права, підготовці аналітичних звітів та пропозицій щодо вдосконалення законодавства. Водночас, інститут Військового омбудсмана має виконувати й просвітницьку функцію, тобто сприяти формуванню культури дотримання прав людини, правосвідомості та поваги до верховенства права у військовому середовищі, а також допомогою звітів, звернень та рекомендацій мав би забезпечити комунікацію між військовими та суспільством і підвищити прозорість діяльності сектору безпеки та оборони.

На відміну від класичних органів військового управління, Військовий омбудсман не бере участі у прийнятті командних чи адміністративних рішень, а виконує контрольні, превентивні та аналітичні функції. Він аналізує законність дій командування, ефективність систем соціального захисту, дисциплінарних методів та забезпечення належних умов служби військовослужбовцям. Метою таких повноважень є не лише реагування на вже скоєні порушення, а й запобігання їх виникненню, що відповідає принципу превентивного контролю у сфері прав людини. Одним з основних обов'язків військового омбудсмана є участь у нормативному вдосконаленні правової системи регулювання військової служби. У процесі аналізу скарг та звернень він може виявляти прогалини в законодавстві, невідповідності між актами різних рівнів або неефективність певних процедур. Таким чином, ця інституція може виконувати не лише регуляторну, а й експертно-консультативну функцію, сприяючи підвищенню якості законодавчої роботи у сфері оборони. Крім того, Військовий омбудсман може виконувати роль інституційного гаранта психологічної безпеки особового складу. В умовах збройного конфлікту, тривалих бойових дій та мобілізаційного тиску питання морально-психологічного стану військовослужбовців набуває особливого значення. Наявність незалежної системи захисту прав людини, до якої солдат може звернутися, не боячись переслідувань, зміцнює довіру до системи та знижує ризик дестабілізації у військовому середовищі.

Таким чином, у системі безпеки Військовий омбудсман виступає посередником між військовим середовищем та державою, забезпечуючи діалог між командуванням та суспільством. Саме завдяки цьому інституту формується зворотний зв'язок між військовими структурами, громадянами та органами влади, що необхідно для зміцнення суспільної довіри до оборонного сектору.

Актуалізація питання запровадження інституту військового омбудсмана в Україні зумовлена зростанням викликів у сфері забезпечення прав і свобод військовослужбовців в умовах воєнного стану. Масовий характер проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях об'єктивно потребує формування дієвих механізмів контролю за дотриманням прав осіб цієї категорії, що й стало підґрунтям для появи відповідних законодавчих ініціатив як форми спеціалізованого парламентського контролю у сфері оборони [5, с. 75].

Варто зазначити, що до прийняття Закону України «Про Військового омбудсмана» в системі державних органів існувала посада Уповноваженого Президента з питань захисту прав військовослужбовців. Вона була створена з метою реагування на численні звернення військовослужбовців та членів їхніх сімей у період активних бойових дій. Однак правовий статус цієї посади мав консультативний та дорадчий характер, оскільки Уповноважений Президента не був незалежним державним органом, а діяв у складі Офісу Президента, виконуючи переважно представницькі, аналітичні та координаційні функції. Він не мав процесуальної чи інституційної незалежності, йому не було надано право запитувати документи чи ініціювати службові перевірки у Збройних Силах чи Міністерстві оборони. Незважаючи на певні результати у сфері взаємодії військових та влади, ця модель не забезпечувала системного контролю за дотриманням прав військовослужбовців, особливо в умовах воєнного стану. Президентський уповноважений фактично відіграв перехідну роль, слугуючи основою для подальшого формування інституційно незалежного інституту – військового омбудсмана, який би отримав власну правосуб'єктність, процесуальні механізми реалізації мандата та законодавчо визначену компетенцію.

Інститут омбудсмана був створений у Швеції більш ніж за сто років до появи подібних інституцій в інших країнах і вважається взірцем для концепції «омбудсмана» в її сучасному тлумаченні [6, с. 13]. М. Сарнавський зазначає: «Незалежно від обраної державою моделі – парламентської, урядової чи військової – ефективність інституту омбудсмана визначається не формальним статусом, а наявністю реальних інструментів функціональної незалежності. Відтак, навіть у випадках, коли омбудсмен діє в межах військової ієрархії або формально підзвітний парламенту, він повинен мати гарантовану автономію у своїй діяльності. Зокрема, повноваження щодо прийому скарг, ініціювання розслідувань, збору доказів, проведення виїзних перевірок та формулювання обов'язкових до розгляду рекомендацій мають бути чітко визначені на законодавчому рівні та захищені від втру-

чання виконавчої влади. Саме перераховані повноваження забезпечують омбудсмену можливість діяти неупереджено, об'єктивно та незалежно» [7, с. 44]. І з його твердженням важко не погодитись, оскільки першою та визначальною проблемою, на наш погляд, при впровадженні інституту Військового омбудсмана є саме питання його незалежності та підзвітності.

Хоча основні принципи діяльності Військового омбудсмана визначені у відповідному законі, його правовий статус недостатньо врегульований. Зокрема, інститут Військового омбудсмана не включено до Конституції України, а також він не згадується в інших законах, окрім Закону України «Про Військового омбудсмана». Це створює певну правову невизначеність щодо місця цього інституту в системі державних інституцій та його взаємодії з іншими суб'єктами публічної влади. Фактична відсутність конституційного закріплення посади Військового омбудсмана ставить під сумнів стабільність та незалежність цього інституту, оскільки його існування та повноваження можуть бути змінені або скасовані звичайним законом.

Конституція України у ст. 3, ст. 17 та ст. 55 закріплює обов'язок держави забезпечувати права та свободи людини, зокрема військовослужбовців, та гарантувати право на захист у разі їх порушення [8]. Тобто, слід звернути увагу на суперечливий правовий статус Військового омбудсмана та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Законодавець не передбачив чіткого розмежування компетенції між цими двома органами або механізму взаємодії між ними. Наразі не врегульовано процедуру передачі скарг чи звернень від громадян у випадках, коли предмет порушення може належати до сфери діяльності обох уповноважених органів одночасно. Це створює правову невизначеність у питаннях інституційної відповідальності та може призвести до дублювання діяльності, бюрократизації процесу реагування або, навпаки, залишення деяких скарг без належного розгляду.

Відсутність норм щодо взаємодії Уповноваженого з прав людини та Військового омбудсмана Верховної Ради України суперечить європейській практиці, де військові омбудсмени діють у рамках скоординованої системи органів захисту прав людини, координуючи свою діяльність з парламентськими структурами з прав людини. Для України такий пробіл може стати фактором зниження ефективності демократичного контролю у секторі безпеки та оборони. Крім того, не визначено жодної форми інформаційної взаємодії між згаданими інститутами – зокрема, щодо обміну результатами перевірок, аналітичними матеріалами, узагальненими звітами чи пропозиціями щодо вдосконалення військового законодавства. Відсутність таких процедур ускладнює формування єдиної політики у сфері прав людини у сфері безпеки та оборони. З огляду на це, виникає потреба в нормативній уніфікації моделі співпраці між Уповноваженим Верховної Ради та Військовим омбудсменом у сфері науки. У зв'язку з цим доцільно було б розробити підзаконний акт або спільний нормативний акт, що регулює процедуру передачі звернень, обміну інформацією, координації військових частин під час спостереження та підготовки аналітичних звітів. Такий підхід дозволить уникнути правових колізій та підвищити ефективність обох інституцій у реалізації конституційних гарантій прав і свобод військовослужбовців.

Згідно із ч.1 ст. 4 Закону України «Про Військового омбудсмана»: «Військовий омбудсман призначається на посаду Президентом України строком на п'ять років. Рішення про призначення Військового омбудсмана на посаду оформлюється Указом Президента України» [4], та фактично діятиме в структурі, що перебуває під політичним впливом глави держави. Така модель інституційного оформлення свідчить про включення військового омбудсмана до системи органів, що перебувають у сфері політичного впливу глави держави. Це відходить від класичних стандартів функціонування омбудсманських інституцій, закріплених у Паризьких принципах ООН 1993 року, які передбачають високий рівень автономії та незалежності від органів виконавчої влади. У науковій доктрині саме парламентська модель підзвітності омбудсмана розглядається як найбільш збалансована, оскільки вона істотно знижує ризики політичного тиску. Натомість законодавче закріплення підзвітності військового омбудсмана Президенту України фактично інтегрує його в президентську вертикаль влади, що ставить під сумнів реальність інституційної незалежності такого органу [5, с. 75].

Особливу проблемність така конструкція набуває з огляду на специфіку військової сфери, у якій порушення прав військовослужбовців найчастіше пов'язані з діяльністю органів виконавчої влади, зокрема Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України та територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. Якщо омбудсман структурно залежить від Президента, який одночасно є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України – виникає потенційний конфлікт інтересів, оскільки омбудсман, структурно залежний від глави держави, може бути обмежений у можливості неупередженого реагування на скарги щодо дій органів оборонного сектору [8, 9 с. 34]. Це насамперед ставить під сумнів оперативну незалежність інституції, яка проявляється у спроможності самостійно визначати пріоритети розгляду справ, безперешкодно отримувати доступ до інформації, у тому числі з обмеженим доступом, обирати методи діяльності,

залучати незалежних експертів, публічно комунікувати результати своєї роботи та оприлюднювати звіти і рекомендації без зовнішнього впливу чи цензури.

Аналіз положень ст. 20 Закону України «Про Військового омбудсмана» свідчить про закріплення моделі подвійної підзвітності цієї інституції, оскільки обов'язок щорічного звітування покладено як перед Президентом України, так і перед Верховною Радою України. Така конструкція є проблемною з огляду на особливості системи демократичного цивільного контролю у сфері безпеки і оборони, яка включає президентський, парламентський, урядовий, судовий та громадський контроль. Поєднання в межах одного органу елементів підзвітності різним суб'єктам цивільного контролю створює ризики розмивання інституційної відповідальності та ускладнює визначення реального центру впливу на діяльність військового омбудсмана.

Подвійна підзвітність перед двома різними гілками влади може призвести до розмиття інституційної підзвітності та втрати справжньої незалежності інституції. З одного боку, дії Військового омбудсмана у випадках, коли вони впливають на рішення Верховного Головнокомандувача або військового керівництва, ймовірно, поставлять під сумнів його автономію. З іншого боку, парламентська підзвітність, за якої Верховна Рада не має права впливати на призначення або звільнення омбудсмана, позбавляє цей елемент контролю реального змісту. Таким чином, модель військового омбудсмана є гібридною: вона не відповідає класичним критеріям парламентського омбудсмана (як у Німеччині, Литві, Норвегії), але не є суто виконавчою інституцією. У науковій доктрині її можна визначити як квазінезалежну форму контролю, призначену для забезпечення правового захисту військовослужбовців, але схильну до політичного впливу через свою невизначеність у системі влади.

Окремі застереження викликає й порядок розгляду та оприлюднення щорічного звіту військового омбудсмана, визначений Законом. Передбачена можливість заслуховування звіту у закритому режимі за наявності в ньому інформації з обмеженим доступом, а також обов'язок оприлюднення лише відкритої частини документа у стислий строк після його подання Президенту України та Верховній Раді України. Такий підхід, хоча й обґрунтовується потребами захисту державної таємниці, водночас може істотно знизити рівень публічності та прозорості діяльності інституції, що суперечить базовим стандартам відкритості омбудсманських органів і знижує ефективність громадського контролю. З одного боку, це відображає прагнення забезпечити парламентський контроль за діяльністю інституту, що відповідає європейським стандартам прозорості, з іншого боку, її практичне впровадження викликає низку безпекових та правових питань. Зокрема, невизначеність щодо обсягу та змісту інформації з обмеженим доступом, до якої Військовий омбудсман може включити до свого звіту, створює ризики неналежного розголошення інформації, що становить державну або службову таємницю. На відміну від органів виконавчої влади, апарат Верховної Ради не має спеціальних механізмів перевірки статусу секретності матеріалів, а деякі народні депутати не завжди мають доступ до державної таємниці. Це створює потенційний конфлікт між принципом парламентської відкритості та вимогами національної безпеки.

Крім того, в сучасних умовах масштабного збройного нападу на Російську Федерацію навіть непряме поширення конфіденційної інформації про обороноздатність, дислокацію військових частин, стан забезпечення чи морально-психологічний клімат в армії може бути використано державою-агресором у деструктивних цілях. У цьому випадку доречно було б порушити питання про необхідність попереднього розгляду звіту якимось уповноваженим органом (наприклад, Службою безпеки України чи Міністерством оборони) з метою визначення ступеня конфіденційності інформації, що підлягає декларуванню на парламентському рівні. Такий підхід дозволив би зберегти баланс між принципом демократичного контролю з боку парламенту та захистом державної таємниці, не підриваючи незалежності самого інституту військового омбудсмана.

Висновок. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що створення інституту Військового омбудсмана в Україні є природним етапом розвитку системи демократичного контролю в секторі безпеки та оборони, а також важливим кроком на шляху наближення нашої країни до стандартів НАТО та Європейського Союзу. Його запровадження відображає прагнення держави забезпечити не лише належне функціонування Збройних Сил, але й дотримання прав, свобод та гарантій кожного військовослужбовця, що є фундаментальним елементом сучасної концепції верховенства права у сфері національної безпеки.

Аналіз показав, що правовий статус Військового омбудсмана є дещо невизначеним. Конституція України не згадує про цю інституцію, тому її існування ґрунтується виключно на спеціальному законі. Така ситуація створює ризики нестабільності для інституції, оскільки будь-які зміни в політичному середовищі чи реформуванні сектору безпеки можуть призвести до зменшення її повноважень або навіть до її ліквідації. Саме тому видається доцільним конституційно закріпити цю інституцію, загалом кажучи, як елемент системи демократичного контролю над збройними силами. Ще одним

проблемним аспектом є нечітко визначена процедура взаємодії Військового омбудсмана з іншими державними органами, зокрема щодо розгляду скарг і запитів і запобігання дублюванню роботи.

Водночас важливо наголосити, що створення інституту Військового омбудсмана є не лише організаційним нововведенням, а й показником зрілості української демократії. Його діяльність сприяє утвердженню принципів верховенства права у військовій сфері, забезпеченню прозорості управлінських процесів у Збройних Силах, створенню атмосфери довіри між військовими та державою. Запровадження цього інституту відповідає європейським принципам належного управління та є важливим сигналом для міжнародних партнерів України щодо її відданості демократичним нормам у секторі безпеки. На завершення можна констатувати, що інститут військового омбудсмана в Україні має значний потенціал стати ефективним механізмом захисту прав військовослужбовців, але ефективність його роботи безпосередньо залежатиме від рівня нормативно-правового забезпечення, реальної незалежності та належного ресурсного забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України № 392/2020 від 14.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>.
2. План дій щодо членства в НАТО (ПДЧ) від 24.04.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_009#Text.
3. Про національну безпеку України: Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
4. Про Військового омбудсмана: Закон України № 4586-IX від 17.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4603-IX#Text>.
5. Росяк С.Т., Проць І.М. Проблема підзвітності та незалежності інституту Військового омбудсмана в Україні. Національна безпека України: виклики та реалії сьогодення: тези доп. учасників круглого столу (м. Вінниця, 31 жовт. 2025 р.): у 2 ч. / МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Нац. акад. правових наук України. Вінниця: ХНУВС, 2025. Ч. II. С. 74-75. URL: [file:///C:/Users/ACER/Downloads/20\(3\).pdf](file:///C:/Users/ACER/Downloads/20(3).pdf).
6. Бакленд Б., Макдермотт В. Інститути омбудсмана у справах збройних сил: Практичний посібник. К.: DCAF, 2015. 162 с. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Ombudsman_book_Ukrainian.pdf.
7. Сарнавський М. Формування інституту військового омбудсмана в Україні: роль і значення принципу незалежності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Випуск 88: частина 3. 2025. С. 41-48. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.6>.
8. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
9. Військове право : *підручник* / за ред. І.М. Коропатніка, І.М. Шопіної. Київ: Алерта. 2019. 648 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 07.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 26.01.2026
Дата публікації: 2.02.2026